

**ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ
ԱՐԺԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ԱՐԴԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԻ
ԴԻՏԱՆԿՑՈՒՆԻՑ**

**Գ. Հարությունյան - իրավագիտության դոկտոր,
պրոֆեսոր**

Մեր ժամանակներում սոցիալական իրականության բնորոշ ախտանիշներից են սահմանադրական մշակույթի եւ սահմանադրական բարոյականության ցածր մակարդակը, սահմանադրական արժեքանության աղճատված ընկալումները, սահմանադրականության ձեւախեղումները: Այս հոդվածում կփորձենք հիմնախնդրին ոչ թե զգայական ու խրատաբանական անդրադարձ կատարել, այլ համակարգային փոխկապակցության մեջ բացահայտել ոչ միայն իրավիճակի խորքային պատճառները, այլեւ, կայուն զարգացման արդի հրամայականներից ու վերափոխվող հասարակական համակարգերի բնորոշ առանձնահատկություններից ելնելով, առաջադրել երկրում սահմանադրականության ու սահմանադրական բարոյականության հաստատման որոշ հայեցակարգային մոտեցումներ:

Սահմանադրական արժեքանության հիմնախնդրին մասնագիտական գրականության մեջ շատ անդրադարձեր են եղել: Առաջին հերթին ուշադրություն է դարձվել հասկացության իմացաբանական բնույթի ու բովանդակության բացահայտմանը, սահմանադրական «արժեք» եւ «սկզբունք» եզրույթների փոխառնչություններին, սահմանադրական բարոյականությանը, սոցիալական արժեքների սահմանադրականացման առանձնահատկություններին եւ մի շարք այլ հարցերի: Այդուհանդերձ, մեր կարծիքով, բավարար խորությամբ բացահայտված չեն վերափոխվող հասարակական համակարգերում սահմանադրական արժեքանության դրսեւորման ու իրացման խորքա-

յին առանձնահատկություններն ու դրանցից բխող մարտահրավերներին դիմակայելու մոտեցումները:

Ընդհանուր առմամբ **Սահմանադրության արժեքանությունն** արժեքների այն համակարգն է, որն ընկած է սահմանադրական իրավակարգավորումների հիմքում: Հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացումը տեղի է ունենում կենսագոյի հիմնարար արժեքների իմաստավորման ու դրանց շուրջ հասարակական համաձայնության հենքի վրա¹:

Սոցիալական արժեքները սահմանադրաիրավական նորմերի միջոցով դառնում են գերակա նշանակության համապարտադիր վարքագծի կանոն՝ ճանաչելով եւ հասարակական համաձայնությամբ երաշխավորելով սոցիալական ազատությունները: Սահմանադրական նորմերը հասարակության հիմնարար արժեքների ու իրավական սկզբունքների օրգանական միասնության դրսևերումն են, եւ դրանց արժեքանական սուբստանցը մարդն է, նրա արժանապատվությունը:

Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը փաստում է. «Մարդկային ընտանիքի բոլոր անդամներին ներհատուկ արժանապատվությունը եւ հավասար ու անօտարելի իրավունքները աշխարհի ազատության, արդարության ու խաղաղության հիմքն ենե /ներածություն/: Միաժամանակ շեշտվում է. «Բոլոր մարդիկ ծնվում են ազատ ու հավասար իրենց արժանապատվությամբ ու իրավունքներով» /հոդվ. 1/: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը բարձրագույն արժեք է ճանաչում մարդուն, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները /հոդվ. 3/: Մարդկային արժանապատվությունը բացարձակ, «վերին Տեսչության»², ինքնաբավ արժեք է, եւ այն հասարակական բարոյականության ու հումանիզմի դրսևտրման համարժեք պահանջներ է առաջադրում: Բարոյական իրավակարգը չի ենթադրում լոկ անձի բարոյականության սուբյեկտիվ որակների առ-

¹ Մանրամասն տե՛ս. Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը եւ ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2005թ., G. Harutyunyan, CONSTITUTIONAL CULTURE: THE LESSONS OF HISTORY AND THE CHALLENGES OF TIME, Yerevan, 2009.

² Տե՛ս Նոր բառագիրք հայկազեան լեզուի, հ. 2, Վենետիկ, 1837, էջ 688:

կայություն: Էականը դրանց դրսևտրման համարժեք հնարավորության առկայությունն է, բանական էակի բնականոն գոյի արժեքանական այնպիսի միջավայրի ձևավորումը, երբ անհատը, հասարակությունը եւ իշխանությունն արժեքային նույն կողմնորոշիչներով են առաջնորդվում:

Իրավական մոտեցումները, իրենց հերթին, բարոյական կարող են լինել, եթե սոցիալական հարաբերությունների օբյեկտիվ բնույթից են բխում եւ սոցիումի կողմից իմաստավորված կյանքի կանոն են դարձել: Ընդ որում, մարդկային համակեցության իրավական ու բարոյական հիմնարար արժեքներն են կազմում սահմանադրական արժեքանության հենքը: Սահմանադրվում են հասարակական հարաբերությունները, որոնց առանցքն օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող սոցիալական արժեքներն են, եւ որոնք իմաստավորման ու կյանքի կոչվելու **շարունակական ճանապարհ** են անցնում:

Մարդը, որպես **սահմանադրական արժեքանության առանցք**, ինքնաձանաչվում ու արժեվորվում է **Ժամանակի հոլովություն** իր գոյի իմաստավորմամբ՝ հստակեցնելով արժեքների այն համակարգը, որը տվյալ ժամանակում իր հավաքական գոյի հիմքն է կազմում: Դրանցում ամենից առաջ առանձնանում են այնպիսի հիմնարար արժեքներ, ինչպիսիք են՝ **հավասարությունը, ազատությունը եւ արդարությունը**:

Սահմանադրությունը պետք է **հասարակական համաձայնության մարմնացումը լինի հենց այն հիմնարար արժեքների շուրջ**, որոնք կոնկրետ սոցիալական իրականության պայմաններում անհատի սոցիալական վարքագծի եւ իշխանությունների հանրային վարքագծի բարոյական հենքն ու բովանդակությունն են կազմում /Կանտի բնորոշմամբ՝ նրանց գոյության ներքին բարոյական օրենքն են դառնում/:

Սահմանադրական զարգացումների պատմությունն ինքնին այլ բան չէ, քան սոցիումի ինքնաձանաչման, ժամանակի մեջ հասարակական գոյի իմաստավորման ու դրա վրա խարսխված համակեցության պատմություն: Վերջինս միշտ չէ, որ ուղղաձիգ վերելք է ապրում: Վայրիվերումներն էլ անխուսափելի չեն: **Էականն այն է,**

թե կայուն շարունակականություն երաշխավորելու համար պատմությունից ինչ դասեր են քաղվում:

Այժմեական հնչեղության ինչ եզրակացությունների է, օրինակ, հանգում Արիստոտելը՝ աթենական հասարակության սահմանադրական զարգացումների պատմությունը եւ վիճակը ներկայացնելով³: Դրանցից են.

1. Ժողովուրդը, **պետության հսկողությունն իր ձեռքը վերցնելով**, հաստատեց մի հասարակարգ, ինչն այժմ էլ գոյություն ունի /սա շուրջ 700 տարի տեւած պատմական ճանապարհ է, որի արդյունքը բացարձակ միապետության հաղթահարումն էր ու աթենական ժողովրդավարության հաստատումը/,

2. այդ ճանապարհը դժվարին է ու խութերով լի: Էական է, որպեսզի ժողովուրդը դեմագոգներին լսելով՝ սխալ ուղիով չգնա,

3. դեմոկրատիան տեր է դարձել ամեն ինչի ու տնօրինում է ամեն ինչ՝ իր այն քվեներով, որ ունի Հավաքում /որպես բարձրագույն իշխանություն/, եւ դատարաններում, որոնց ձեռքին էլ գերագույն իշխանությունն է: Սակայն կարելու է նաեւ, որ աթենացին քաղաքացիական պարտքի ու պատասխանատվության կրող լինի /աթենական հասարակությունում ընդհուպ քաղաքացիական երկպառակությունների ժամանակ քաղաքացին ձեռնպահ մնալու իրավունք չուներ, պետք է հանդես գար մեկ կամ մյուս կողմում, հակառակ դեպքում կգրկվեր քաղաքացիությունից եւ կվաճառվեր որպես ստրուկ/,

4. հասարակարգն առավել ժողովրդավար դարձնելու համար անհրաժեշտ են համարժեք ռեֆորմներ: Սակայն առանց օրենքների փոփոխության բարքերը փոխել անհնար է,

5. օրենքները պետք է գործող լինեն, գործեն Սահմանադրության համաձայն, չդառնան բռնության գործիք,

6. եթե պետության հսկողությունը ժողովրդի ձեռքին չէ, դժվար է առաջընթաց ակնկալել,

³ Տե՛ս Արիստոտել, Աթենական հասարակարգը, Երեւան, «Հայաստան», 2000թ.:

7. դեռևս աթենական ժողովրդավարության հայրը համարվող Սոլոնից է սկիզբ առել այն թելավոր խոսքը, որ **Սահմանադրությունը պետք է գրվի նկատի ունենալով ժողովուրդը եւ ժամանակը:** Ժողովուրդը՝ իր հավաքական արժեքանական ընկալումներով, ժամանակը՝ իմաստավորման իր աստիճանով:

2004 թվականին Սանտյագոյում հրավիրված Սահմանադրական իրավունքի միջազգային ընկերակցության զագաթնաժողովում քննարկումների առանցքն էր դարձել «Սահմանադրականություն՝ նոր աշխարհ, հին դոկտրինաներ» թեման: Արված կարեւոր հետեւություններից մեկն այն էր, որ չի կարող համապարփակ ու իդեալական Սահմանադրություն լինել: Այն յուրաքանչյուր հասարակության արժեհամակարգային ընդհանրացումն է, որի հիմքում անհրաժեշտաբար պետք է դրվեն նաեւ միջազգային սահմանադրագիտության կողմից ճանաչման արժանացած որոշակի ընդհանուր սկզբունքներ ու մոտեցումներ:

Բացառիկ կարեւոր ու այժմեական նշանակություն ունի հետեւյալ եզրահանգումը. այն համակարգերում, որտեղ սահմանադրական ժողովրդավարությունը դեռևս գտնվում է սաղմնային վիճակում, սահմանադրական զարգացումների **գլխավոր խնդիրը հիմնական սկզբունքների ու արժեքների ձեւախեղումներից խուսափելն է**, այն բանի գիտակցումը, որ **սահմանադրական պետությունը ձեւավորվում է հասարակության համարժեք սահմանադրական մշակույթով ու առկա բարոյական չափանիշներով:**

Էական է եւ այն, որ սահմանադրական մշակույթն ավելի կայուն է, քան սահմանադրական համակարգերը, սակայն **դրանց գոյաբանական ներքին կապն անխզելի է:**

2014 թվականի նոյեմբերի 24-25-ին Ալժիրում նույնպես հրավիրվեց միջազգային մի խորհրդաժողով, որի թեման էր «Սահմանադրական զարգացումներն Աֆրիկայում»: Մեզ առավել հետաքրքրում էին այս խորհրդաժողովում ծավալված քննարկումներն անցումագիտության կոնկրետ մոտեցումների տեսանկյունից:

Առաջ քաշված սկզբունքային եզրահանգումներից էին.

1. սահմանադրությունները չեն կարող լինել ունիֆիկացված, դրանք սոցիալ-մշակութային ընդգրկում ունեցող երեւոյթ են,
2. անիմաստ է առաջ տանել Աֆրիկայի համար միասնականացված սահմանադրություն ունենալու գաղափարը,
3. առանց սահմանադրական զարգացումների երկրի ապագան մշուշոտ է,
4. բարեփոխումների գերագույն խնդիրը երկրի կայունության ապահովումն է,
5. բարքերի փոփոխությունը պետք է սկսել օրենքների փոփոխությունից,
6. անցումային հասարակարգերում զարգացման երաշխիքը հասարակական համաձայնության ձեռքբերումն է,
7. սահմանադրությունը պետք է կայուն լինի, **բայց ոչ ստատիկ կայուն**,
8. սահմանադրությունն արժեք ունի, եթե իրական կյանքում գոյություն ունի,
9. աֆրիկյան երկրների ամենամեծ խնդիրը ոչ թե սահմանադրությունների բացակայությունն է, այլ սահմանադրականության ճգնաժամը:

Որոշակի առումով բերված երեք օրինակներում էլ արժեքանական մոտեցումներն ընդհանրական շատ եզրեր ունեն՝ կարելորվում են սահմանադրական դինամիկ, էվոլյուցիոն զարգացումների երաշխավորումը, ժամանակի մեջ գոյի իմաստավորման ու այն կյանքի կանոն դարձնելու անհրաժեշտությունը:

Ակնհայտ է նաեւ, որ «սահմանադրություն» երեւոյթը պատմական խոր արմատներ ունի, եւ դրա ի հայտ գալով պայմանավորված՝ ձեւավորվում է նաեւ սահմանադրական որոշակի մշակույթ՝ կրելով ժամանակաշրջանի արժեքային կողմնորոշիչների ու իրավամտաճողության կնիքը:

Աշխարհի շատ երկրների համար երկրորդ հազարամյակի ավարտը եւ նոր հազարամյակի սկիզբը բնորոշվեց որպէս խոր համակարգային վերափոխումների ժամանակաշրջան: Այն դեռեւս երկար ժամանակ կմնա գիտական համակողմանի հետազոտությունների կիզակետում: Մակայն այսօր էլ անցումագիտության տեսափիլիսոփայական հիմնական ընդհանրացումները վկայում են, որ գործ ունենք հասա-

րակական հարաբերությունների եւ սահմանադրական բարոյականության բոլորովին այլ որակի հետ, որին բնորոշ են.

- իրավահարաբերությունների օբյեկտիվ նախադրյալների անորոշությունն ու որպէս դրա հետեւանք՝ հասարակական հարաբերությունների անկայունությունը,

- արժեհամակարգային համընդգրկուն շփոթը /քաղաքական, տնտեսական, սոցիալ-հոգեբանական եւ այլն/ եւ կեղծ արժեքների գերակայությունը,

- վստահության եւ հավատի խոր դեֆիցիտը՝ սոցիալական գրեթէ բոլոր առնչություններում, բանականի նկատմամբ թերահավատությունը, էմոցիաներին տուրք տալը, քաղաքական դեմագոգիայի ծավալման համար աննախադէպ հնարավորությունների առկայությունը,

- համընդհանուր անբավարարվածությունը, սոցիալական տագնապն ու գերլարվածությունը, բացասական հասարակական էներգիայի անխուսափելի կուտակումները, որոնք նաեւ կրիտիկական զանգված ձեւավորելով՝ հանգեցնում են պայթյունային հանգուցալուծումների,

- նոր անկախացած երկրների համար մասից ամբողջ դառնալու, համակարգային անցումը կառավարելի դարձնելու անխուսափելի դժվարությունների հաղթահարման անհրաժեշտությունը,

- սոցիալական ու տնտեսական աննախադէպ բեւեռացումն ու քաղաքական, տնտեսական եւ վարչական ներուժի սերտաճման իրական վտանգը,

- բացասական էկզոգեն գործոններին ինքնուրույն դիմակայելու անխուսափելիությունը եւ այլն:

Այս բոլորի հետ մեկտեղ, լրացուցիչ խնդիրներ են առաջադրում արժեհամակարգային նոր մոտեցումներին ինտեգրման դժվարությունները: Դրանք երկու բնույթի են.

1. արժեհամակարգային նոր կողմնորոշումների անորոշությունները եւ համակարգային մոտեցմամբ նոր ուղիով ընթանալու օբյեկտիվ նախադրյալների բացակայությունը,

2. նոր կողմնորոշում ընտրելու եւ այն իրացնելու կարողության պակասը:

Իր հերթին, վերափոխվող հասարակական համակարգերում սահմանադրա-իրավական հիմնական ձեւախեղումները պայմանականորեն կարելի է դասել երեք խմբի.

1. առաջադիմական իրավական արժեքների մեխանիկական փոխառում կամ պատճենավորում՝ առանց դրանց իրացման անհրաժեշտ նախադրյալների ստեղծման, որն իրական կյանքում հանգեցնում է սահմանադրական հիմնական սկզբունքների տարաբնույթ ձեւախեղումների,

2. սահմանադրաիրավական խեղված լուծումներ,

3. իրավամտածողության եւ իրավակիրառական պրակտիկայի իներցիա:

Միջազգային վերլուծական կազմակերպությունների հետազոտությունները /Ազատության տուն, Միջազգային արդարադատական ծրագիր /Իրավունքի գերակայության ինդեքս/ եւ այլն/ վկայում են, որ Եվրոպական երկրներում եւ նախկին ԽՍՀՄ տարածքում սահմանադրաիրավական արժեքների իրացման առումով կարելի է առանձնացնել երկրների երեք հստակ խմբեր. Եվրոպական միության նոր անդամ դարձած երկրներ, Բալկանյան անցումային երկրներ եւ ԱՊՀ երկրներ:

Եթե առաջին երկու խումբ երկրներում ժողովրդավարական զարգացումների ընդհանուր դինամիկական հիմնականում դրական է, ապա ԱՊՀ անդամ երկրներում ոչ միայն մակարդակն է խիստ ցածր, այլեւ դինամիկական է բացասական:

Չնայած այն բանին, որ Հայաստանի Հանրապետությունում շատ ցուցանիշներ այդ խմբի այլ երկրների համեմատությամբ շահեկանորեն տարբերվում են, սակայն էական դրական արդյունքներ դեռեւս չեն արձանագրվել:

Նման իրավիճակը, բնականաբար, լուրջ մտորումների ու մասնագիտական գնահատման անհրաժեշտություն ունի: Չենք ցանկանում վեճի առարկա դարձնել ուսումնասիրման մեթոդիկական եւ սուբյեկտիվ գործոնի հնարավոր ազդեցությունը: Գտնում ենք, որ մեր կողմից տարիներ առաջ ներկայացված մեթոդիկական գիտական

առումով առավել հիմնավոր ու օբյեկտիվ է⁴: Տարբեր են նաև իրավիճակը պայմանավորող օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառները: Այսուամենայնիվ, փաստը մնում է փաստ, որ այդ վերլուծությունները վկայում են նոր ժողովրդավրության երկրներում, այդ թվում ԱՊՀ անդամ, **սահմանադրականության որոշակի ճգնաժամի, սահմանադրական բարոյականության ցածր մակարդակի եւ սահմանադրական զարգացումների ակնհայտ ձեւախեղումների մասին**: Մասնավորապես, այն դրսևորվում է կոռուպցիայի բարձր մակարդակով, արդարադատության նկատմամբ ցածր վստահությամբ, ընտրական մշակույթի ու իշխանությունների գործունեության թափանցիկության ոչ բավարար մակարդակով, մարդու իրավունքների ոչ հուսալի երաշխավորմամբ, ապահովմամբ ու պաշտպանությամբ, քաղաքական համակարգի անկատարությամբ եւ այլն: Սա այն իրողությունն է, երբ շեշտվում է, որ Սահմանադրությունն առկա է, սակայն չկան սահմանադրականություն, սահմանադրական ժողովրդավարության անհրաժեշտ մակարդակ, սահմանադրական սկզբունքներն ու նորմերը չեն դառնում ապրող իրողություն, անբավարար է հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման մակարդակը: Դրա արդյունքը ոչ միայն բացասական հասարակական էներգիայի կուտակումներն են ու, որպես հետեւանք՝ տարաբնույթ գունավոր հեղափոխությունները, այլև այն, որ հիմնական կարգախոս դարձնելով իրավական պետության ու ժողովրդավարության սահմանադրական սկզբունքները՝ գործնականում դրանցից ակնհայտ շեղման միտումներ են առկա, ինչը մեծացնում է ստվերայնությունը պետաիշխանական լիազորություններն իրացնելիս:

Բնականաբար, հիմնական խնդիրն ստեղծված վիճակի պատճառահետեւանքային կապերի բացահայտումն է: Առանձնացնենք, մեր կարծիքով, մի քանի էականները, որոնք բնորոշ են գրեթե բոլոր վերափոխվող հասարակական համակարգերին.

1. մտայնության, մենթալիտետի իներցիան եւ սահմանադրական մշակույթի պակասը: Ոչ միայն անհնարին է ցատկել դարերի վրայով, այլև հաճախ ներմուծված ժո-

⁴ Տե՛ս. G. Harutyunyan, A. Mavčič - THE CONSTITUTIONAL REVIEW AND ITS DEVELOPMENT IN THE MODERN WORLD (A COMPARATIVE CONSTITUTIONAL ANALYSIS), Yerevan – Ljubljana, 1999, p.382-392.

դովրդավարությունը՝ բախվելով նախորդ արժեհամակարգի ելուստներին, էապես ձեւախեղվում է,

2. ժողովրդավարության, իրավական պետության հիմնարար արժեքների պարզունակ նմանակումը կամ «վերապատվաստման» ճանապարհով «տեղայնացումը»,

3. իրավագիտակցության ցածր մակարդակը եւ պետական իշխանության ոչ բավարար քաղաքական կամքն այն բարձրացնելու ուղղությամբ,

4. ժողովրդավարական պետական կառույցների ոչ բավարար գործունակությունն ու քաղաքական կառուցակարգերի անկատարությունը,

5. սահմանադրական ժողովրդավարության հիմնարար սկզբունքների աղճատված ընկալումն ու իրացումը քաղաքական մտածելակերպում, օրենսդրական քաղաքականության մեջ ու իրավակիրառական պրակտիկայում,

6. հասարակական կարգի իմունային անբավարար վիճակը, սահմանադրական հավասարակշռության խաթարումները ժամանակին չբացահայտելու, գնահատելու ու վերականգնելու պատճառով բացասական սոցիալական միտումների ու իռացիոնալ դրսեւորումների խորացումը,

7. սահմանադրական զարգացումների աններդաշնակությունն առկա մարտահրավերներին եւ այլն:

Դրանց հետ մեկտեղ, հայ իրականությանը բնորոշ առանձնահատկություններից կարելի է մասնավորապես, առանձնացնել նաեւ հետեւյալները.

1. պետականության դարավոր կորուստը, դրա հետեւալքով պետությանը բնորոշ ավանդույթների պակասը, օտարի պետականության /օրենքների, Սահմանադրության/ դեմ շարունակական կռիվն ու նաեւ հարմարվողականության եզրեր փնտրելը՝ ինքնությունը պահպանելու նպատակով,

2. էսակենտրոն որակները՝ իրենց սոցիալական բազմաբնույթ դրսեւորումներով,

3. մեծապատիվ մուրացկանի կամ փրկչի ու առաքյալի բարդույթը,

4. սոցիումի բնականոն զարգացմանը բնորոշ արժեքային համակարգի ձեւախեղումները կամ ձեւախեղված ընկալումները՝ տեւականորեն, դարերով բնականոն զարգացման վիճակից զրկվելու հետեւանքով,

5. ինքնաժխտումն ու օտարամոլությունը, որոնք սոցիալական որակ են դարձել դարձյալ դարեր ձգված ու խեղված սոցիալական միջավայրի ազդեցությամբ, ինչպես նաեւ այն որակները, որոնք, մասնավորապէս, ցավով ընդհանրացրել է Ռֆափայել Պատկանյանը դեռեւս 1860-ականներին գրված «Հիասթափություն» բանաստեղծության մեջ,

6. անցումային շրջանին բնորոշ ու մեզանում առանձնապէս ընդգծված անորոշությունները, բարոյական որակների, արժեքնկալման /լավի, թե վատի, ճիշտ կամ սխալի, հերոսի կամ ստահակի, սիրո, թե ատելության, լույսի, թե խավարի ընկալման ու արժեւորման/ անհստակությունները, անհաշտվելիի հետ հաշտվելու ու անտարբեր հաղորդվելու իրողությունը,

7. ինքնության որակների առկայությամբ հանդերձ, քաղաքացու որակների գրեթե իսպառ բացակայությունը, սեփական պետության հանդէպ կենվորի հոգեբանության դրսեւորումը, ամեն ինչում ինքնաարդարացումն ու իրենից դուրս մեղավորներ փնտրելը,

8. բացասական էկզոգեն գործոնների /տարածաշրջանային եւ միջազգային/ ազդեցության ահռելի ծավալը, ինչը չի թողնում խաղաղ միջավայրում ապրածն ու ապրելիքն իմաստավորել եւ կյանքի կանոն դարձնել,

9. թերահավատությունը սեփական ուժերի հանդէպ եւ այլն:

Նոր իրականությունն օբյեկտիվորեն արժեւորելու եւ առաջընթացի անհրաժեշտ նախադրյալներ ստեղծելու հայ ինքնության դրական որակներից, թերեւս, կարելի է առանձնացնել.

1. ինքնաճանաչման ու ադապտացիայի գենետիկ մեծ պոտենցիալը, ինչը համագային վտանգի դեպքում ինքնամոբիլիզացման հզոր ուժ է դառնում,

2. սոցիալական իրականության խոհափիլիսոփայական խորքային ընկալման մեծ կարողությունը,

3. հոգեւոր մնայուն, ինքնատիպ ու շարունակական արժեքների դարավոր կրող լինելը,

4. ինքնության որակների պահպանության գենետիկ հզոր հատկությունը, ինչը զուգորդվում է ավանդույթների, սովորույթների, ընտանիքապաշտության, ծնողապաշտության, երեխայապաշտության, հայրենասիրության եզակի որակներով,

5. թեկուզ ենթագիտակցությամբ կարեւորումն այն բանի, որ մեր միակ զարգացման ներուժը բանական որակներն են, որոնց իրացումը պահանջում է իրավականորեն պաշտպանված ազատություն,

6. պատմության հարուստ դասերը եւ հզոր պատմական հիշողությունը, մասնավորապես այն առումով, որ անհնարին է կայուն զարգացում առանց իրավական համարժեք լուծումների: Դասական կարելի է համարել Խորենացու գնահատականը Աշտիշատի Կանոնական սահմանադրությանը /...հաստատվեց ողորմածությունը Հայաստան աշխարհում/, կամ Մաթեոս Ուռահեցու դատողությունները Վաչագան թագավորի Կանոնական սահմանադրության ընդունման կապակցությամբ⁵,

7. մեր աշխարհասփյուռ կարգավիճակը, ինչը բացասականից գատ նաեւ հնարավորություն է՝ համաշխարհային քաղաքակրթությանն առավել ակտիվ հաղորդակցվելու եւ համապատասխան դասեր քաղելով՝ համազգային գործոն ձեւավորելու համար:

Սահմանադրությունը, ինչպես նշվեց, կոչված է երաշխավորելու հանրային կյանքի դինամիկ հավասարակշռությունը, **հանդես գալու որպես կենսագոյի հիմնարար ու ժամանակի մեջ իմաստավորված արժեքներից բխող կանոնների շուրջ շարունակաբար նորոգվող հասարակական համաձայնություն:** Սակայն սահմանադրական տեքստային լուծումները, դրանց բովանդակային զարգացումները դեռեւս

⁵ Տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը եւ ժամանակի մարտահրավերները, Երեւան, 2005թ., էջեր 53, 70:

բավարար չեն: Էականն այդ լուծումների ու իրական կյանքի միջև անջրպետի հաղթահարումն է, որն այսօր դարձել է մեր պետական օրակարգի առանցքային խնդիրներից մեկը:

Պետականության կայացումը տեւական ու դժվարին գործընթաց է: Համակարգային ամեն մի սխալ վերարտադրվող շղթա կարող է դառնալ ու ավերիչ հետեւանքներ ունենալ՝ առավել եւս, եթե դա վերաբերում է արժեքանական կողմնորոշումներին: Հայաստան պետության համար առանցքային խնդիր է իրավական ողջ համակարգը սահմանադրական արժեքանությանը ներդաշնակելը, թե՛ իրավաստեղծ քաղաքականության մեջ եւ թե՛ իրավակիրառ պրակտիկայում սահմանադրական հիմնարար արժեքների ձեւախեղումներից խուսափելը, իրավունքի գերակայության կայուն երաշխիքներ ապահովելը: Անառարկելի ճշմարտություն է, որ այնտեղ, որտեղ իրավունքը հանդես է գալիս առանց ժողովրդավարության, սկիզբ է առնում դիկտատուրան, իսկ ժողովրդավարությունն առանց իրավունքի՝ պարզապէս ֆարս է: Մեր պետության սահմանադրական անձնագրի անփոփոխելի բնութագրիչն է իրավական, ժողովրդավարական, սոցիալական պետության կայացումը: Այս որակներն օրգանական ամբողջություն են եւ թելադրում են համարժեք վարքագիծ թե՛ պետության եւ թե՛ քաղաքացիական հասարակության կողմից: Յուրաքանչյուր շեղում այդ որակներից՝ սպառնալիք է մեր ապագային ու մեր ազգային անվտանգությանը:

Մեր պետական կյանքի սահմանադրական ներկա տարեգրությունը վկայում է, որ որքան էլ մեծ է եղել Սահմանադրության դերը հանրային խոր ճգնաժամերից խուսափելու համար, այսուհանդերձ, շարունակում է զգալի մնալ խզումը Սահմանադրության եւ իրականության միջև: Այս երեւոյթը բնորոշ է նոր ժողովրդավարության գրեթե բոլոր երկրներին, որոնք օբյեկտիվ իրողություններից ելնելով ընտրեցին մոդելային սահմանադրությունների արմատավորման ճանապարհը: Մակայն անցումագիտության ներկա ընդհանրացումները վկայում են, որ նման իրավիճակներում ավելի մեծ ջանքեր են անհրաժեշտ հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման, Սահմանադրության ինքնաբավությունը երաշխավորելու, սահմանադ-

րականության, պառլամենտարիզմի ու արդարադատության նոր որակ ապահովելու համար: Արդի մարտահրավերներին համարժեք արձագանքի հրամայականը պահանջում է պետության եւ քաղաքացիական հասարակության փոխգործակցության որակապես նոր մակարդակ, առավել ակտիվ համակարգված քայլեր ժողովրդախանության ամրապնդման ու սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման ճանապարհին: Մեր երկրի համար սահմանադրաիրավական լուծումների ու սահմանադրականության արդի վիճակի տեսանկյունից առաջնային ու անհետաձգելի են, մասնավորապես, հետեւյալ հիմնախնդիրները.

- երաշխավորված ու ապահովված չէ մարդու սահմանադրորեն ամրագրված հիմնական իրավունքների անմիջական գործողությունը,

- իրավունքի գերակայության սկզբունքը չի դարձել մարդկանց սոցիալական վարքագծի, քաղաքական ինստիտուտների քաղաքական վարքագծի եւ իշխանությունների հանրային վարքագծի հենքը,

- հսկայական բացեր կան օրենսդրական մակարդակում իրավունքների երաշխավորման ու ապահովման հարցերում: Մարդու իրավունքների երաշխավորման, ապահովման ու արդյունավետ պաշտպանության հարցերում լուրջ խնդիրներ են առաջացնում հատկապես օրենսդրական բացերն ու իրավակարգավորումների անհամապատասխանությունն իրավական որոշակիության սկզբունքին, օրենսդրական լուծումների անկայունությունն ու հստակ հայեցակարգերի բացակայությունը,

- խիստ անհստակ են իշխանությունների հայեցողության սահմանները, արդյունավետ չի գործում իրավունքով իշխանության սահմանափակման սկզբունքը,

- կան իրավական ամբողջ ինստիտուտներ, որոնք, որպես կանոն, չեն գործում, ինչպես, օրինակ, նոր հանգամանքների հիմքով գործի նորոգման արդարադատական ինստիտուտը,

- մեծ խզում է առաջացել սահմանադրական արժեքանության եւ հասարակական պրակտիկայի միջեւ, հստակ ու հանրայնորեն ընկալելի չեն սահմանադրական բարոյականության չափորոշիչները,

- քաղաքական, տնտեսական եւ վարչական ներուժի սերտաճումն ընդհուպ երկրի ազգային անվտանգության սպառնալիք է դարձել՝ դրանով պայմանավորված բոլոր հետեւանքներով հանդերձ⁶:

Այս ամենն իրավական պետության կայացման ու կայուն առաջընթացի գլխավոր խոչընդոտներից են, չեն կարող ստորադասվել այսրոպեական շահերին եւ առաջնահերթ լուծում են պահանջում:

Ինչ են հուշում պատմության դասերը եւ սահմանադրական զարգացումների միջազգային փորձը՝ հայ սահմանադրականության զարգացման ներկա հիմնախնդիրների հոլովույթում: Դրանք, մասնավորապես, թելադրում են, որ.

- մեր ժողովրդի պատմական ճակատագիրը խոսուն վկան է այն բանի, որ մեր իրականության դասերը հաճախ ժամանակին չկարողացանք սերտել ու դրանցից հետեւություն անելով՝ «...աշխարհական կարգերի գիտություն ձեռք բերելե եւ «քաղաքական կարգեր» սովորել⁷,

- առանց հասարակական համաձայնության, փոխվստահության, հանդուրժողականության ու քաղաքացիական համերաշխության երկրում սահմանադրական բարոյականություն հաստատելն անհնարին է,

- սահմանադրական արժեքներն ապրող իրողություն կարող են դառնալ միայն ու միայն այն ժամանակ, երբ դրանք գիտակցված անհրաժեշտություն են թե՛ պետական իշխանության, թե՛ երկրի քաղաքական ինստիտուտների եւ թե՛ հասարակության յուրաքանչյուր անդամի համար,

- հասարակության անդամների, քաղաքական ու պետական ինստիտուտների սահմանադրական իրավագիտակցության միջեւ եղած աններդաշնակության հաղթահարումը վճռորոշ պայման է երկրում սոցիալական անհամաձայնությունների ու հնարավոր կատակլիզմների հաղթահարման համար,

⁶ Այդ մասին, մասնավորապես, տե՛ս. Գ. Արությունյան, Угрозы корпоративной демократии //Международный вестник "Конституционное правосудие", 2006, N3, էջեր 38-46. G. Harutyunyan, Constitution and Constitutionalism in the Context of Constitutional Culture of the New Millennium /New Millenium Constitutionalism: Paradigms of Reality and Challenges>, Ереван, 2013/, էջեր 29-81.

⁷ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երեւան, «Հայաստան», 1997, էջ 70:

- սահմանադրական իրավամտաճողության գերագույն խնդիրը պետք է լինի մարդու արժանապատվության, նրա իրավունքների ու ազատությունների երաշխավորումը, ապահովումն ու պաշտպանությունը եւ իրավունքով իշխանության սահմանափակումը,

- առանց սահմանադրական դինամիկ հավասարակշռության ապահովման երկրում առաջընթաց երաշխավորելն անհնարին է,

- Սահմանադրությունը չի կարող դիտվել որպես իրավական գործիք պետական իշխանության ձեռքում, այն քաղաքացիական հասարակության Հիմնական օրենքն է, առաջին հերթին սահման է դնում իշխանությանը եւ երաշխավորում է մարդկանց բնական իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները,

- երիցս ճշմարիտ է դարերից եկող պատգամը՝ բարքերի փոփոխությունը պետք է սկսել օրենքների փոփոխությունից:

Սահմանադրության գերակայության երաշխավորումն առաջին հերթին պետական իշխանության գերագույն խնդիրն է: Բազմակարծությունը, հանդուրժողականությունը, համերաշխությունը, մարդու իրավունքների հարգումը մեր պետական օրակարգի հրատապ առաջնահերթություններից են: Դրանք՝ որպես նաեւ սահմանադրականության անկյունաքարային արժեքներ, պահանջում են անհետաձգելի իրացում՝ մեր երկրի յուրաքանչյուր բնակչի համար Սահմանադրությունն օր առաջ դարձնելով ապրող իրողություն:

Մեր պատմական ճակատագրի հրամայականներն են. չվրդովեցնել երկրում ու մեր ներսում խաղաղությունը, խուսափել սոցիալապես չարափառության հաստատումից, հավատարիմ մնալ մեր առաքելական հավատքին, Սահմանադրությամբ հաստատել ողորմաճությունը Հայաստան երկրում⁸:

Այլընտրանք՝ պարզապես գոյություն չունի:

⁸ Տե՛ս Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, - Եր.: 1997, էջեր 225, 275-278:

Ձեր կարծիքը, դիտարկումներն ու մեկնաբանությունները կարող եք ուղարկել հետևյալ էլեկտրոնային հասցեին՝ armlaw@concourt.am: